

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXVIII (2020).
Книжка / Issue 2

**„ЗАРАДИ ТЕЗИ МОГЪЩИ И ЗНАЧИМИ ДЛЪЖНОСТИ И ПОЧЕСТИ
ЦЕЛУВАТЕ РЪЦЕТЕ НА ЧУЖДИ РОБИ“.
ЕПИКТЕТ, ИЛИ (НЕ)ВЪЗМОЖНИЯТ ПЪТ КЪМ СВОБОДАТА И
ДОБРОДЕТЕЛТА**

Доротея ВАЛЕНТИНОВА *

**“BECAUSE OF THESE POWERFUL AND SIGNIFICANT
MAGISTRACIES AND HONORS, YOU KISS THE HANDS OF THE
SLAVES OF OTHERS”. EPICTETUS OR THE (IM)POSSIBLE PATH TO
FREEDOM AND VIRTUE**

Dorothea VALENTINOVA

***Abstract:** The great existential antitheses challenge the great minds in human history, among which stands Epictetus with extraordinary power: Freedom-non-freedom; truth-untruth; morality-spiritual decline; material-spiritual. For Epictetus non-freedom is a consequence of spiritual degradation of a corrupt mind, which is not free and trades everything against everything. In his world “the thirst for offices and wealth makes you inferior and subordinate to others”. This is the enchanted realm of the seemingly free, who “kiss the hands of the slaves of others”. Is Freedom achievable, how and when, asks Epictetus and his questions, along with his answers sound like a testament to the future people.*

***Keywords:** Epictetus, stoicism, freedom, ambitus, corruptio (morum), προαίρεσις, virtue.*

Великите антитези на човешкото предизвикват изначално великите човешки умове, сред които изпъква с особено Епиктет. Свобода – несвобода; истинност – неистинност; нравственост – духовен упадък; корупция – неподкупност. За Епиктет несвободата е следствие от духовната слепота на покварения или невежия ум, който е несвободен, неосъзнат, непознал света отвъд феномените и причината да е в смъртно тяло, и който в земното търгува всичко срещу всичко.

Продажността или корупцията като несвобода на даващия и вземащия, следствие от corruption morum¹, е морална (личностна) и социална (общностна) девиация, иманентна риско-

* **Доротея Валентинова** – доктор по история, магистър по право, главен асистент в Института за исторически изследвания при БАН, хоноруван преподавател в Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, @ valentinova.dea@gmail.com

¹ Corruptio, onis, f – разваленост, изхабеност, лъжливост, подкупване; от corrumpo, rupi, ruptus 3 – унищожавам, погубвам; развалям, развъртавам, съблазнявам; подкупвам, подправям, изопачавам; corruptio morum – упадък на нравите [Войнов, М., Милев, А. 1990, с. 160].

ва патология в човешките общества, която оцелява от Античността до наши дни, проявявайки се с едни и същи лица, следвайки сходни механизми и процеси, в които се вплитат сходни изпълнители, съучастници и жертви. Това болестно състояние на обществата е със сложна етиология и предсказуема анамнеза.

Корупцията в Рим е погубвала умове, провинции и постове в двете си основни форми, с които се проявява глобално и днес – електорална (изборна, *ambitus*) и длъжностна (*furtum pecuniae publicae* и *crimen repetundarum*)². Латинското съществително *ambitus* буквално означава ‘обикаляне, противозаконно домогване до служба чрез подкупи, подмазване, демагогия’. Освен *ambitus*, с глагола *ambio* е свързано и съществителното *ambitio*³, което изразява, освен всичко друго преследване на постове и политическа слава по заобиколни, заобикалящи морала и правото пътища⁴.

Епиктет не крие иронията си, напомняйки до какво всъщност се свежда корупцията в Рим, и по-специално електоралната *ambitus*, и къде най-често отвежда „успешният“ избор:

„Заради тези могъщи и значими длъжности и почести целуващ ръцете на чужди роби – и така си роб на онези, които сами по себе си не са свободни... Ако искаш да станеш консул, трябва да забравиш съня си, да тичаш наоколо, да целуващ ръцете на едни мъже, да хлопаш по вратите на други... да изпращаш подаръци на мнозина и ежедневните ξενία на някои. И какъв е резултатът? Дванадесет снопа пръчки, седене три или четири пъти в съда, организиране на игри в Цирка и разпределяне на храни в малки кошнички“ [**Ἐπίκτητος, Διατριβαί...**, 4.1.148 и 4.10.20–21; **Epictetus, Discourses, Loeb Library...**, 4.148, p. 294–295; **Epictetus, Discourses, Oxf. Classics...**, p. 267].

Силни думи, написани от мъж, когото родителите му, заради крайната си бедност, са принудени да продадат в робство още като момче [Millar, F. 2004, p. 105–106]. Вероятно е имал и физически недъг от детството⁵, който допълнително вгорчава най-ранните му години [Bowen, E. W. 1953, p. 18].

Епиктет е роден около 55 г.⁶ в Хиераполис (Ἱεράπολις, Свещения град), във Фригия, Мала Азия. Майка му е робиня, рожденото му име е неизвестно, а придобитото – Ἐπίκτητος, означава в превод от гръцки просто ‘купеният’. По-късно го откриваме отново роб в Рим, служи на Епафродит⁷ – известния и влиятелен секретар на император Нерон. Ориген свидетелства

⁵ За неговия недъг от детство споменава философът неоплатоник Σιμπλικίος ὁ Κίλιξ (Симплиций Киликийски, Simplicius, ок. 490–560) в коментарите си върху Ἐγχειρίδιον [Stanhope, G. 1721, p. 13].

⁶ Точната година на неговото раждане е неясна. През 93 г., когато Домициан прогонва всички философи от Рим, Епиктет най-вероятно е вече в напреднала възраст, след като преподава философия. Самият той, около 108 г., в разговор с Ариан, говори за себе си като за „стар човек“. Срв. Ἐπίκτητος, Διατριβαί..., 1.9.10; 1.16.20; 2.6.23. Епиктет умира в периода между 120 и 140 г. [Вж. още: Oldfather, W. A. 1979, Introduction, VII–XIII].

⁷ Eraphroditus – под името Епафродит са известни двама римски патрони – граматик и дворцов служител. И двамата са родени между 20 и 25 г. и умират около 96 г. В изворите откриваме имената им като благодетели и патрони на гръцкия философ Епиктет и на еврейския историк, писател и агиограф Йосиф Флавий (Titus Flavius Iosephus). Тиберий Клавдий Епафродит е освободен роб, най-вероятно еманципиран от император Клавдий (41–54 г.). Бил е дворцов служител при император Нерон. Споменаван е като *apparitor Caesarum*, а в по-късен момент и като *libellis* – една от най-важните длъжности в имперския двор. През 65 г. предупреждава Нерон, че сенаторът Гай Калпурний Пизон (Gaius Calpurnius Piso) и други римляни готвят срещу него преврат. След като заговорниците са екзекутирани, а животът на императора е вън от опасност, Епафродит е удостоен с военни почести. Той е богат и свободен, притежава просторни градини на хълма Есквилин, източно от *Domus Aurea*, който Нерон е започнал да строи след големия пожар в Рим от 64 г. През юни 68 г. Сенатът обявява Нерон за публичен враг и той-заедно с верния Епафродит и няколко други мъже, освободени роби, бяга от Вечния град. Когато Нерон осъзнава, че няма друг изход освен самоубийството, Епафродит е отново до него. След този момент името му изчезва от изворите. Епафродит преживява кратките управления на Галба (68–69), Отон (първата половина на 69 г.) и Вителий (втората половина на 69 г.). Вителий ограничава влиянието на освободените роби върху имперската администрация, и тази политика е продължена от Веспасиан (69–79),

за жестокото отношение на Епафродит към Епиктет, разказвайки епизод, в който Епафродит го измъчва: „... докато господарят извивал крака му, той казал с усмивка и без да се дръпне: „Ще счупиш крака ми!“, а когато така и станало, добавил: „Не ти ли казах, че ще го счупиш?“⁸ [᾽Ωριγενης, Κατὰ Κέλσου, VII, LIII: Migne, 1857, Lib. VII, 53, p. 1498; Schaff, P. 2006, p. 1112].

Робът Епиктет търси духовно спасение във философията и я изучава при Гай Музоний Руф⁹ – един от най-забележителните римски философи стоици за времето си. След като е освободен, той на свой ред преподава философия. В периода между 80 и 100 г. император Домициан го прогонва от Рим, заедно с други философи, а учението му е забранено.

Учителят Епиктет основава своя школа в Никополис¹⁰ и привлича много млади хора с яркия си ум и духовната си харизма. Сред тях са бъдещият император Хадриан и историкът Луций Флавий Ариан¹¹, който се обучава при него няколко години и записва думите му в „Беседи“ (Ἐπίκτητος, Διατριβαί). Ариан събира и сентенциите на Епиктет в книгата „Енхиридион“ (Ἐγχειρίδιον Ἐπίκτῆτου).

Ариан споделя в писмо до Луций Гелий¹², че всичко, което е чул да казва, самите *verba ipsissima* на Епиктет [Roskam, G. 2005, p. 104], е записвал точно, дума по дума [Huttunen, N. 2009, p. 4], като умишлено е избягвал всякакъв опит за литературно съчинителство. С открито съмнение към неговите признания някои съвременни изследователи твърдят, че те са твърде скромни и реално не отразяват значимия принос на Ариан, който всъщност сам е написал „Беседи“ и „Наръчник“, оставайки верен на духа, традициите и принципите, заложили от Епиктет чрез собствените му учения и философия [Wirth, T. 1967, pp. 197–216; Döring, K. 1974, p. 195, n. 2; Billerbeck, M. 1978, 5, n. 25; Roskam, G. 2005, p. 104, n. 443].

Други автори отричат изобщо каквато и да било роля на Ариан, освен тази на ученика, който е записал словата на своя учител [Hartmann, K. 1905, pp. 256–259, 274–275; Jagu, A. 1946, p. 17; Millar, F. 1965, p. 142, 147; Zarella, P. 1966, p. 211; Xenakis, I. 1969, p. 8; Gretenkord, J. 1981, p. 22, срв. също Brunt, P. 1977, p. 19; Duhot, J.-J. 1996, pp. 34–36; Roskam, G. 2005, p. 104, n. 441].

Трети защитават по-умерена позиция: Ариан не е предал дословно прозренията на Епиктет, но неговият текст е максимално близо до тях и е достоверен и автентичен източник [Stadter, P. 1980, pp. 26–28; Hershbell, J. P. 1989, p. 2152–2153; Radt, S. 1990, pp. 364–368; Long, A. 2002, pp. 39–41].

„Беседите“ обаче не са замислени от автора им за широко разпространение, нито под формата на книга, а са чути за първи път като лекции в залата, в която е преподавал в Νικόπολις.

Тит (79–81) и Домициан (81–96). Вероятно екзекутиран от Домициан, заради връзката му с Нерон [вж. Bowen, E. W. 1953, p. 18]. Другият мъж, известен с името Епафродит, е роден в Херонея, Гърция, вероятно през 23 г. Той е роб в дома на *Archias*, известен *grammaticus* – учител по гръцка литература, който го образова. По-късно Епафродит е продаден. Освобождава го римският конник Марк Метий Модест (Marcus Mettius Modestus), префект на Египет. През 50-те години на I в., след като е освободен, Епафродит приема официално името Марк Метий Епафродит (Marcus Mettius Eraphroditus). Установява се в Рим, където основава школа, купува две къщи, създава библиотека с не по-малко от 30 000 ръкописи и завършва няколко книги. Подобно на своя съименник, Епафродит вероятно е преживял трудни времена в периода на управление на Домициан, когато родът на Метий изпада в немилост. Умира при управлението на император Нерва (96–98).

⁸ **Origen**, *Contra Celsum* (᾽Ωριγενης, Κατὰ Κέλσου), VII, LIII; **Migne**, J. 1857, p. 1498.

⁹ Gaius Musonius Rufus (ок. 30 г. – ок. 101/102 г.). Вж. **Lutz**, C. E. 1947, pp. 3–147, 8–9. **Ἐπίκτητος, Διατριβαί...**, 1.7.32.

¹⁰ Νικόπολις (Nicolopolis) – в дн. Гърция, близо до границата с Албания. Градът е столица на римската провинция Epirus Vetus и е основан през 28 г. пр.н.е. от Октавиан Август в чест на победата му в битката при Акциум срещу Антоний и Клеопатра (31 г. пр.н.е.).

¹¹ Lucius Flavius Arrian (ок. 95–170). Вж. **Wilson**, N. 2013, p. 104–105.

¹² Може би Луций Гелий Менандър (Lucius Gellius Menander).

Самият Ариан обяснява, че личният му принос се свежда единствено¹³ до записване на чувото от учителя: „с неговите собствени думи, възможно най-близки до оригиналните, с цел да ги запазя като паметник, който по-късно да ми напомня за мислите и свободното слово на Епиктет“ [Long, G. 1890, p. 3]. Точното време на тяхното завършване може да се установи в рамките на една до две години. Ясен е периодът от сравнението, което самият Епиктет прави между монети на Нерон и Траян [Ἐπίκτητος, Διατριβαί..., 4.5.17–18; Таронян, Г. А. 1997, p. 240–241; Mabbott, T. O. 1941, p. 398–399]. Освен това доста пасажи свидетелстват, че моментът е именно онзи, в който императорът е в Рим¹⁴. Може би ключовият откъс е диалогът между Епиктет и римлянина Максим, когото бихме могли да отъждествим с онзи Максим, за чието назначаване в Гърция *ad ordinandum statum liberarum civitatum* [Ἐπίκτητος, Διατριβαί..., 3.7] Плиний пише в *Epistulae*¹⁵. Същата книга осма от *Epistulae* датира от 108 г., която би трябвало да е близка до времето, в което разговорът се е случил¹⁶.

Не можем да не забележим колко често Епиктет са завръща към Рим, към римския свят и римското светоусещане, към топоси на римската памет, архитектура и култура, като *Aqua Marcia* [Ἐπίκτητος, Διατριβαί..., 2.16.30–31: ὅτι οὐ μελετῶμεν χρῆσθαι τοῖς περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν δόγμασιν], олтара на *Febris* на Палатинския хълм [Ibidem, 1.19.6], римския театър и дори Сатурналиите [Ibidem, 1.25.8; 29.31; 4.1.58].

Изплуват типични картини от римското общество, виждаме как робът получава свободата си пред претора, след заплащането на *vicissima libertatis*¹⁷, как консулт преминава тържествено по улицата [Ἐπίκτητος, Διατριβαί..., 3.3.15 и 17], или четем за радостта на току-що избрания трибун [Ibidem, 1.19.24]. С дълбок усет към силата на моралния пример, той добавя още и още характеристики, измислени или истински, за да разшири представите за римското, за *Romanitas*, давайки поредния урок по история, духовност и етика. В този калейдоскоп от персонажи са и войниците, действащи като шпиони в Рим, които провокират римляните да говорят открито за императора, за да могат да ги обвинят и отведат [Ibidem, 4.13.5]. И Епафродит, който се осмелява да се обърне с въпрос [Ibidem, 1.1.20] към знаменития консул Плавций

¹³ Някои автори обаче не приемат еднозначно и напълно признанието на Ариан. Hartmann, K. 1905, p. 257, 274; Stadter, P. 1980, pp. 26–28; Schmeller, T. 1987, pp. 163–167; Radt, S. 1990, pp. 364–368; Oldfather, W. A. 1995, p. XII–XIII – приемат безкритично твърдението на Ариан. За Wirth, T. 1967, p. 197–216 – приносът на Ариан е решаващ. Stellwag, H. 1933, pp. 7–16; Dobbin, R. F. 1998, p. XX–XXIII – са убедени, че Епиктет сам е написал своите „Беседи“. Hershbell, J. P. 1989, p. 2152–2153 – оставя въпросът отворен.

¹⁴ Така например: Ἐπίκτητος, Διατριβαί..., 99–101, 102–104, или 106–113.

¹⁵ Plinius, *Epistulae*, VIII, 14: „Плиний до Максим: привет! Любовта ми към теб ме заставя да не те поучавам (защото ти не се нуждаеш от наставник), а да те увещавам упорито да помниш това, което знаеш, и да го следваш... Помисли си, че те изпращат в провинция Ахая, тази истинска, същинска Гърция, където, вярваме, са се зародили науката, образованието и земеделието, и те изпращат, за да уредиш състоянието на свободните градове, т.е. при хора, които са в истинския смисъл на думата хора, при свободните, които са истински свободни и които са съхранили своето дадено по природа право чрез доблестта, заслугите, приятелството, и накрая договорите и религията“. *Liber octavus*, XXIV. C. Plinius Maximo suo s. Amor in te meus cogit, non ut praecipiam (neque enim praeceptore eges), admoneam tamen, ut, quae scis, teneas et observes... Cogita te missum in provinciam Achaïam, illam veram et meram Graeciam, in qua primum humanitas, litterae, etiam fruges inventae esse creduntur, missum ad ordinandum statum liberarum civitatum, id est ad homines maxime homines, ad liberos maxime liberos, qui ius a natura datum virtute, meritis, amicitia, foedere denique et religione tenuerunt [The Latin Library..., pass., Преводът е мой, Д. Валентинова].

¹⁶ Самият Ариан е *consul suffectus* около 130 г. Ако е поел, както се очаква, тази длъжност на 42 или повече години, това означава, че е бил приблизително 20-годишен, докато се е обучавал при Епиктет [Вж. Millar, F. 1965, p. 142, n. 28, 29, 30].

¹⁷ Livius, 7.16.7. За петпроцентния данък при *manumissio* вж. повече: Perez, A. 2009, p. 209; Hin, S. 2013, p. 269; Drinkwater, J. 2014, p. 100.

Латеран¹⁸, убит заради заговора срещу Нерон – постъпка, която свидетелства за смелостта и правата на освободените роби в периода на Нероновото управление. Сред колоритните сцени съзираме и образи, които избира като символи и предупреждения в какво би могла да се изроди всяка римска добродетел¹⁹, как гасне свободата (*libertas*) и как римската ценностна система се обезпелтява, пренаписва и подменя.

Един от любимите образи е този на самозабравилния се римски магистрат – несвободен, тъй като е недобродетелен, защото свободата е неизменно свързана с добродетелта.

„Свободен е този, който живее така, както желае, който е невъзможно да бъде принуден, на който е невъзможно да се попречи, комуто е невъзможно да се нареди, чиито стремежи са неподвластни на трудности, чиито стремления се увенчават с успех...“

Ако всичко това го чуе някой бивш консул и ако добавиш: „Но ти си мъдър човек, към теб изобщо всичко това не се отнася“, той ще ти прости. Ако обаче му кажеш цялата истина: „Що се отнася до това, че ти самият не си роб, с нищо не се отличава от три пъти продадените“, какво друго, ако не схватка, трябва да очакваш?

– Да, и как така – ще каже той – аз съм роб? Баща ми е свободен, майка ми е свободна... Аз съм и сенатор, и приятел на цезаря, и съм бил консул, и имам много роби.

– Преди всичко, най-любезни сенаторе, и твоят баща е бил роб от същия вид, какъвто си и ти, и твоята майка, и дядо ти, и подред всичките ти предци. А и дори, в най-добрия случай, ако те са били свободни, какво отношение има това към теб? Какво наистина, ако те са били благородни, а ти си неблагороден, ако те са били безстрашни, а ти малодушен, ако те са били скромни, а ти си разпуснат?

– И как се съотнася това към робството?... Кой може да ме принуди мен, освен цезарят, господарят на всички нас?

– И така, един от своите господари ти все пак призна сам“ [*Ἐπίκτητος, Διατριβαί...*, 4.1.1; 4.1.6–11; 4.1.12–13; **Таронян, Г. А.** 1997, с. 216–217].

Светът на Епиктет е свят на роби и господари, в който само истинно добродетелният е истинно свободен и истинно мъдър. В него ролите са разменени – господарите са несвободни и роби, без да го съзнават:

„– Следователно, ако и така наречените царе не живеят както си искат, нито техните приятели, кой друг да е свободен?... Благо ли е според теб свободата?

– Най-великото.

– Тогава може ли онзи, който е достигнал най-великото благо, да бъде злощастен и злополучен?

– Не.

¹⁸ Plautius Lateranus. Вж. **Rudich, V.** 2005, р. 96; **Bunson, M.** 2009, р. 435.

¹⁹ Сред „пантеона“ от римски ценности се открояват *virtus, honestas, modestia, dignitas, frugalitas, temperantia, decus, moderatio, audacia, probitas, constantia, clementia*... *Virtus, utis, f* – 1. мъжество, смелост, храброст; 2. геройство; 3. добродетел, доблест [**Войнов, М., Милев, А.** 1990, с. 774]; *honestas, atis, f* – 1. чест, уважение; pl. почести, отличия; 2. почтеност, благоприличие, нравствено достойнство, нравственост [**пак там**, с. 301]; *modestia, ae, f* – 1. умереност, благоразумие; 2. скромност, почтеност [**пак там**, с. 422]; *dignitas, atis, f* – 1. а) достойнство, високо положение; б) честност, достойнство; 2. благородна външност [**пак там**, с. 195]; *frugalitas, atis, f* – благоразумие, пестеливост, умереност, честност [**пак там**, с. 274]; *temperantia, ae, f* – въздържаност, умереност [**пак там**, с. 707]; *verecundia, ae, f* – 1. скромност, смиреност. 2. благоговение, почит, дълбоко уважение; 3. страх от позор, срам [**пак там**, с. 762]; *decus, decoris, n* – 1. чест, блясък, слава; pl. *decora, um, n* – славни военни дела. 2. достойнство, добродетел. 3. украшение [**пак там**, с. 176]; *moderatio, onis, f* – 1. хармоничност, съразмерност; 2. умереност, самообладание; 3. снизходителност; 4. обуздаване, ръководене, управляване [**пак там**, с. 422]; *audacia, ae, f* – 1. смелост, решителност. 2. дързост, pl. дръзки постъпки [**пак там**, с. 74]; *probitas, atis, f* – честност, добросъвестност [**пак там**, с. 551]; *constantia, ae, f* – 1. твърдост, спокойствие. 2. а) постоянство, неизменчивост; б) постоянство; устойчивост; твърдост; решителност. с) надеждност [**пак там**, с. 149]; *clementia, ae, f* – 1. снизходителност, милост, човечност. 2. умереност, милост, мекота, снизходителност [**пак там**, с. 118].

– Тогава когото и да видиш, който е злощастен, неблагоприятен, съкрушен, смело заявявай, че той не е свободен.

– Заявявам.

... – И така, отговори ми на още един въпрос: според теб свободата дали е нещо велико, благородно и изключително?

– Как да е друго?

– Тогава възможно ли е, достигайки нещо толкова велико, забележително и благородно, да бъдеш низш и долен?

– Невъзможно е.

– Следователно, ако видиш някой да прави ниски поклони пред друг..., смело можеш да го наречеш „несвободен“, и не само, ако той го прави заради някакъв си жалък обяд, но и ако го прави заради провинцията или заради консулството.

– Да допуснем и това.

– А ако, според теб, свободата предполага независимост и неподвластност?

– Как да е иначе?

– Тогава всеки, който се поставя в зависимост от друг, смело можеш да наречеш несвободен.... Тогава какво именно прави човека неподвластен на препятствия и трудности? Та нали това не е нито богатството, нито консулството, нито провинцията, нито царската власт, а нещо съвсем друго...“ [**Επίκτητος, Διατριβαί...**, 4.1.51–57; 4.1.62; **Таронян, Г. А.** 1997, с. 220–221].

Светът на Епиктет е и свят, в който „жаждата за длъжности и богатства те прави низш и подчинен на другите“, зависим от другите и несвободен [**Επίκτητος, Διατριβαί...**, 4.4.1; **Таронян, Г. А.** 1997, с. 234]. Това е омагьосаното царство на привидно свободните, които целуват за постове ръцете на „чужди роби“. Метафората се оказва исторически автентична и жизнена от Античността до наши дни. Загубата на нравствените ориентири е загуба на духовна свобода, която води до подмяна на ценности и ценностни понятия и до сътворяването на нов език и нова „ценностна“ система на утилитарно, плутократичното мислене. Този тип възприятие за света и другите контрастира остро със стоическия космополитизъм, който постулира принципно равенство на всички пред универсалните космически закони, без значение дали са свободни или роби, гърци или римляни, мъже или жени, хора или зверове, и не легитимира социалните йерархии като допустими или дори желани социални реалности. Епиктет постоянно търси в аргументацията си постулатите на тези божествени и природни закони, съгласно които несвободният е недобродетелен, а недобродетелният е слаб като самосъзнание, ценности и морални ориентири.

„Но дали вие доказвате, че онзи, който има по-слаби доводи, е по-силен от онзи, който е с по-силни доводи? Не сте способни да го докажете; не, нито дори да се доближите до някакво доказателство в този смисъл. Защото това е законът на природата и на Бог: „Нека по-силният да взима винаги надмощие над по-слабия“ [**Επίκτητος, Διατριβαί...**, 1.29.19].

Под „слабост“ Епиктет има предвид слабостта на ума и на волята – два порока, които охранват изворите на беззаконието, тиранията и корупцията. Силният ум, чистото неспящо самосъзнание, несломимата воля и истинната доблест са заплаха за всеки тиранин и всяка власт. Те са несъвместими с контрола, принудата, произвола и тираничното управление и в този смисъл са опасни за статуквото на всяка властова структура, замислена, за да обслужва олигархични интереси.

Споменавайки тиранично управление, се сещаме за образа на „тирана“ в **Διατριβαί** и колко често Епиктет го вмъква в дискурса, преподавайки съвършено освобождение от страха пред силата и властта. Сещаме се и за съвършено свободния Сократ, който следва божествения промисъл и приема смъртната си присъда, знаейки, че тя е човешко творение на слаб тираничен ум. Сократ е свободен във всяко отношение. Всъщност той не е просто свободен, а с избора си се е превърнал в еманация на духовната свобода, в независим, познал себе си дух, триумфиращ над страха, плътта и смъртта и в този смисъл над всичко човешко.

Духовната свобода е извоювана духовна победа над слабите тиранични умове и безумните човешки илюзии за доминация, власт и страст в материалното. Тя е отвъд смъртта, отвъд

конкретното историческо време и място и в този смисъл е най-страховитото оръжие срещу всяка земна власт.

„Покажи ми мечовете на стражите. Виждаш ли колко големи са и колко остри. Какво тогава правят тези големи и остри мечове? Убиват. А какво прави треската? Нищо по-различно. А какво (падащата) керемидата? Нищо друго. Ще ме накарате ли тогава да изпитвам почуда от тези неща, или да ги боготворя, или да се явявам като роб на всички тях? Надявам се това няма да се случи. Но откакто преди време осъзнах, че всяко нещо, което идва към живот, трябва и да го напусне, и че Вселената не може да стои неизменна и да бъде възпряна, вече не виждам никаква разлика дали ще го стори треска, или керемидата, или войник. И ако един човек трябва да прави сравнение между тях, знам, че войникът ще го извърши с по-малко затруднения (за мен) и по-бързо. И тогава, след като не се страхувам нито от онова, което тиранът може да ми стори, нито желая нещо, което той би могъл да даде, защо все още гледам със страхопочитание? Защо съм все още объркан? Защо се страхувам от стражите? Защо съм поласкан, ако той говори с мен приятелски, и ме приема, и защо разказвам на другите как е говорил с мен? Сократ ли е той, Диоген ли е, че неговото одобрение би трябвало да е доказателство кой съм аз? Стремил ли съм се да уподобявам неговия нрав? Но аз продължавам да играя тази игра и ходя при него, и му служа, докато не ми нареди да извърша нещо нелепо или неразумно. И ако той каже: „Иди и ми доведи Леон от Саламин“²⁰, ще му отговоря: „Гърси друг, повече няма да играя“. (Тиранът ще каже:) „Водете го (в затвора)“. И аз ще тръгна, това е част от играта.

– Но главата ти ще бъде отрязана.

– Остава ли главата на тирана винаги, където е била, и главите на вас, които му се подчиняват?

– Но ще бъдеш захвърлен непогребан.

– Ако тялото ми е мен, ще бъда захвърлен. Но ако съм нещо различно от тялото ми, говори по-правилно... и не мисли да ме плашиш. Тези неща са ужасяващи за деца и глупци. А ако някой постъпи във философска школа и не знае кой е, той заслужава да бъде изпълнен със страх и да ласкае онези, които впоследствие ще му стане навик да ласкае, (и) ако той все още не е разбрал, че той самият не е плът, нито кости, нито мускули (νεῦρα²¹), а онзи, който си служи с тези телесни дадености и ги управлява, и разбира проявленията на нещата“ [*Ἐπίκτητος, Διατριβαί...*, 4.7; Long, G. 1904, p. 345–346].

Духовната свобода е самодостатъчността и познанието на самия себе си, опознаването на връзките ни със земно и божествено, осмислянето на земното ни време. „Защото както Зевс обитава в самия себе си, и намира покой в себе си, и мисли за собственото си управление, и за собствената си природа, и е обзет от мисли, съответни нему, така и ние би трябвало да сме способни да разговаряме със себе си, да не усещаме необходимост от други хора също, да не бъдем невъоръжени със средства да осмисляме времето си, да съзерцаваме божественото управление и връзката на самите нас с всичко друго, да осмисляме как сме били предразположени към неща, които са се случили, и как сме в настоящия момент, кои са все още нещата, които ни носят болка, как те могат да бъдат изцелени и как да бъдат премахнати, ако някои се нуждаят от подобрене, как да се подобрят целесъобразно... Защото виждате, че Цезар изглежда ни осигурява велик мир, че няма повече врагове, нито битки, нито страховити съюзи на разбойници, нито на пирати, но че можем да пътуваме във всеки един час и да плаваме от изток на запад. Но може ли Цезар да ни даде защита от треска също, може ли от корабокрушение, от огън, от земетресение или от гръмотевица? И така, аз бих казал, способен ли е той да ни защити срещу любовта? Не може. От скръб? Не може. От завист? Не може. Следователно, с една дума, той не може да ни предпази от което и да е от тези неща. Но доктрината на философите обещава да ни даде покой дори и срещу тях. И какво точно тя казва? Люде, ако ме слушате, където и да сте, каквото и да правите, няма да изпитвате скръб, нито гняв, нито принуда, нито затруднение, а ще изживеете времето си без тревоги и свободни от всичко. Когато човек има такъв мир, не заявен от Цезар (защото как той би могъл да го заяви?),

²⁰ Гръцкият остров Σαλαμίς в Егейско море, Саронически залив. Известен с Ναυμαχία τῆς Σαλαμίνο, 480 г. пр.н.е.

²¹ Мн. ч. от старогр. νεῦρον – сухожилие, мускул, корда, тетива, нерв.

а чрез Бога посредством разума, не е ли той удовлетворен, когато е сам? Когато той вижда и разсъждава – сега нито едно зло не може да ме върхлети, няма за мен разбойник, нито земетресение, всяко нещо е изпълнено с мир, изпълнено със спокойствие: всеки път, всеки град, всяка среща, съсед, другар е безопасен. Един човек, чиято работа е това, ми предоставя храна, друг одежда, трети – възприятие, четвърти – предзнание. А ако той не подsigурява каквото е необходимо, той (Бог) дава знак за оттегляне, отваря вратата и ти казва: „Върви!“ Върви къде? Към нищо ужасно, към мястото, откъдето си дошъл, при твоите приятели и родственици, при елементите: каквото е било в теб от огън, отива при огъня, от земя – при земята, от въздух (дух) – при въздуха (духа), от вода при водата: и не Хадес, нито Ахерон, нито Кокит, нито Пирифлегетон²², а всичко е изпълнено с Богове и Демони.

Когато човек има такива неща, за които да мисли, и вижда Слънцето, Луната и звездите, и се наслаждава на Земята и Морето, той не е самотен, нито безпомощен.

– Добре тогава, ако някакъв мъж ме нападне, когато съм сам, и ме убие?

– Глупако, няма да убие теб, а клетото ти тяло. Какъв вид самота тогава остава? Каква нужда? Защо се държим по-зле от децата? И какво правят децата, когато бъдат оставени сами? Взимат черупки и прах, и строят нещо, събарят го, и строят нещо ново, така че никога не търсят начини, за да прекарват времето си. Трябва ли тогава аз, ако отплавах надалеч, да седна и да ридая, защото съм оставен сам и самотен? Трябва ли тогава да нямам нито черупки, нито прах? Но децата правят каквото правят заради недостиг на знания, а ние посредством знаенето сме нещастни.“ [Ἐπίκτητος, Διατριβαί..., 3.13: τί ἐρημία καὶ πόϊος ἔρημος; Long, G. 1904, book III, XIII, pp. 227–229].

Духовната свобода за Епиктет е възможна и постижима само от осъзнатия смъртен, който знае какъв е произходът на душата му, колко силна е неговата воля и колко истинни са моралните му избори (προαίρεσις) в царството на илюзорните феномени.

„Някои неща са под наша власт, докато други не. Под наша власт са волята ни (προαίρεσις) и действията, следствие от нея. Но извън нашата власт е тялото ни, частите на тялото ни, притежанията ни, нашите родители, братя, деца, страна – с други думи всичко, с което се свързваме“ [Ἐπίκτητος, Διατριβαί..., 1.22.10–11: περὶ τῶν προλήψεων]

Всъщност ние сме собствените си морални избори, ние сме собствената си воля, духът, който е същността ни, и чрез тях и в тях се реализира и проявява нашата свобода.

„– Ще те сложа в окови.

– Какво говориш, човече? Ще ме оковеш? Кракът ми можеш да оковеш, но моята воля (προαίρεσις²³) дори Зевс не е способен да подчини.

– Ще те хвърля в тъмница.

– Моето клето тяло, имаш предвид“ [Ἐπίκτητος, Διατριβαί..., 1.1.23: περὶ τῶν ἐφ’ ἡμῶν καὶ οὐκ ἐφ’ ἡμῶν].

Епиктет използва Аристотеловата дума за „избор“ или „решение“ *προαίρεσις* като част от нова и по-обхватна концепция за духовната същност, волята, личностната идентичност. Обвързва я с темата за свободата, моралните избори и действията, свързани с тях, и я представя в светлината на контрастите с тленното, материалното, несвободното. Вижда човека като пребиваващ между два свята – преходен, човешки, на тела, плът и смърт, и извечен, божествен, духовен, на духа и безсмъртието. Не спира да напомня на учениците си, че свободата е в изборите, в онова, което зависи от нас като действие, мисъл, решение, екстраполирани в двата плана на екзистенция във видимия свят – единия на преходните феномени, част от които е и тленното тяло, и другия на извечното, божественото, на Бога. Пребиваването в първия обрича човека на смъртност и

²² Ἀχέρων – Реката на болката, Κωκυτός – Реката на плача, Πυριφλεγέθων – Огнената река – трите от петте реки в подземното царство според древногръцката митология.

²³ От старогр. προαίρεσις, εως, ἥ – ‘избор, избиране на едно нещо пред друго, свободен избор, лично решение, намерение, цел’. Епиктет използва този термин като воля, морален избор и го отъждествява с „аз“, „себе си“.

преходност, духовните търсения с мисъл за втория въздигат мимолетния индивидуален живот до божествените измерения на чистото духовно познание и чистата духовна свобода.

„Не са ли другите създания свидетелства за боговете?... Ти си изначално свидетелство, ти си фрагмент от Бога. В теб има част от него. Защо тогава си невежа за собствения си произход? Защо не знаеш кой е твоят източник?“ [Ἐπίκτητος, Διατριβαί..., 2.8.10–11: τίς οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ].

Духовната свобода е нравствената красота и върховният дълг на всеки с будни сетива за тайнствата на „Слънцето, Луната и звездите“, „Земята и Морето“, на самопозналия се и самопостигнал се καλὸς καὶ ἀγαθός [Ἐπίκτητος, Διατριβαί..., 3. 4–10: Τίς ὕλη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πρὸς τί μάλιστα ἀσκητέον].

В света на Епиктет тези простички истини осветяват стремленията на търсеция. В света на съвременния homo consumens – врящ от неолиберални, пазарни, капиталови, глобалистични, постхуманистични, геоинженерни, технократски, военни и всевъзможни други стратегии – те са анахронизъм, ненужни философски отклонения в забравени книги. Защото началото на Пътя е забравено, корените са изтръгнати и човекът е запокитен в най-илюзорната и измислена от всички реалност – тази на господаря-роб.

„Ако това, което се говори от философите за родството между богове и хора е истинно, какво друго остава на хората, освен да следват Сократ: никога на въпроса „Откъде сте родом?“ да не се отговаря, че сте „афинянин“ или „коринтянин“, а че сте „син на мирозданието“? В крайна сметка защо ти самият казваш, че си афинянин, а не, че си просто от този ъгъл, в който е захвърлено твоето рождено тленно тяло?... Защо не син на Бога? И защо се страхуваш от това, което се случва сред хората?

Родството с цезаря или с когото и да било от другите могъщи люде в Рим е достатъчно, за да водиш живот в безопасност, без да бъдеш пренебрегван, без да се боиш от нищо, а че Бог е наш създател, отец, закрилник, това вече не те избавя от печал и страхове?“ [Срв. Ἐπίκτητος, Διατριβαί..., 9.1–2, 6–7; Таронян, Г. А. 1997, с. 55].

„Откъде сте родом?“ е дълбоко екзистенциален въпрос, чието осъзнаване би обезсмислило цялата суматоха около целуването на „ръцете на чужди роби“ за длъжности и постове. Той е и напълно неясен, излишен и безсмислен за господаря-роб, който, за разлика от свободния и „добродетелния човек“, не помни „кой е, откъде е дошъл и от кого произлиза“ [Ἐπίκτητος, Διατριβαί..., 9.95; Таронян, Г. А. 1997, с. 208].

„Откъде сте родом?“ е любимият въпрос на освобождения роб Епиктет, който лежи в основата на сътворението и предопределя пътя – настоящия и бъдещия, в тленно тяло или отвъд смъртта, когато всичко тепърва продължава.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Billerbeck, M. 1978 – Margarethe Billerbeck. Epiktet: Vom Kynismus. [Philosophia Antiqua, Vol. 34]. Leyden: E. J. Brill, 1978.

Bowen, E. W. 1953 – Edwin W. Bowen. From Pagan Slave to Stoic Philosopher. – The Classical Outlook, Vol. 31, No. 2, November, 1953, 18–20. Електронна версия: JSTOR, www.jstor.org/stable/43930469. Accessed 29 July 2020.

Brunt, P. 1977 – Peter Brunt. From Epictetus to Arrian. – Athenaeum, 55, 1977, 19–48.

Bunson, M. 2009 – Matthew Bunson. Encyclopedia of the Roman Empire. Infobase Publishing, 2009.

Dobbin, R. F. 1998 – Robert F. Dobbin. Epictetus, Discourses Book 1. Oxford University Press, 1998.

Döring, K. 1974 – Klaus Döring. Sokrates bei Epiktet. – In: K. Döring & W. Kullman (eds.). Studia Platonica. Festschrift für Hermann Gundert zu seinem 65. Geburtstag am 30.4.1974. Amsterdam: Güner, 1974, 195–226.

Drinkwater, J. 2014 – John Drinkwater. Roman Gaul (Routledge Revivals): The Three Provinces, 58 BC-AD 260. Routledge, 2014.

Duhot, J.-J. 1996 – Jean-Joël Duhot. Epictète et la sagesse stoïcienne. Paris: Bayard, 1996.

Epictetus, Discourses, Oxf. Classics... – Epictetus Discourses, Fragments, Handbook. Oxford World's Classics. Oxford: Oxford University Press, 2014.

Epictetus, Discourses, Loeb Library... – Epictetus. Discourses, Books 3–4. Fragments. The Encheiridion. Volume II. Transl. by W. A. Oldfather. Loeb Classical Library, 1928.

Ἐπίκτητος, Διατριβαί... – Epicteti Dissertationes ab Arriano digestae. Epictetus. Heinrich Schenkl (editor). Leipzig: B. G. Teubner, 1916 (in Greek). Электронна версия: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0557.tlg001.perseus-grc1:0>. Accessed 17 September 2020.

Gretenkord, J. 1981 – Johanne Gretenkord. Der Freiheitsbegriff Epiktets. Bochum: Brockmeyer, 1981.

Hartmann, K. 1905 – Karl Hartmann. Arrian und Epiktet. – In: Neue Jahrbücher für das klassische Altertum. Geschichte und deutsche Literatur und für Pädagogik, 8, 1905, 248–275.

Hershbell, J. P. 1989 – Jackson P. Hershbell. The Stoicism of Epictetus: Twentieth-Century Perspectives. – In: Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, vol. 2.36.3. Berlin: W. De Gruyter, 1989, 2148–2163.

Hin, S. 2013 – Saskia Hin. The Demography of Roman Italy: Population Dynamics in an Ancient Conquest Society 201 BCE – 14 CE. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Huttunen, N. 2009 – Niko Huttunen. Paul and Epictetus on Law: A Comparison. Bloomsbury: T&T Clark, 2009.

Jagu, A. 1946 – Amanad Jagu. Epictete et Platon, Paris, Vrin, 1946.

Latin Library... – Latin Library. – <https://www.thelatinlibrary.com/>. Accessed 19 September 2020.

Long, A. 2002 – Anthony Long. Epictetus: A Stoic and Socratic Guide to Life. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Long, G. 1890 – George Long. The Discourses of Epictetus, with the Encheiridion and Fragments. London: George Bell and Sons, 1890.

Long, G. 1904 – George Long. Discourses of Epictetus. New York: D. Appleton and Company, 1904.

Lutz, C. E. 1947 – Cora E. Lutz. Musonius Rufus. The Roman Socrates. – Yale Classical Studies, 10, 1947, 3–147.

Mabbott, T. O. 1941 – Thomas Ollive Mabbott. Epictetus and Nero's Coinage. – Classical Philology, Vol. 36, N 4, The University of Chicago Press, 1941, 398–399.

Migne, J.-P. 1857 – Jacques-Paul Migne. Patrologiae cursus completus, series graeca. Τόμος 11 του Patrologiae cursus completus: omnium SS patrum, doctorum scriptorumque ecclesiasticorum, 1857 [Origen, Contra Celsum (ᾨριγενῆς, Κατὰ Κέλσου)].

Millar, F. 1965 – Fergus Millar. Epictetus and the Imperial Court. – Journal of Roman Studies, Vol. 55, 1965, 1/2, 141–148.

Millar, F. 2004 – Fergus Millar. Rome, the Greek World, and the East. Volume II. Government Society, and Culture in the Roman Empire. Chapter VI “Epictetus and the Imperial Court”. University of North Carolina Press, 2004.

Oldfather, W. A. 1979 – William Abbott Oldfather. Epictetus. The Discourses as reported by Arrian, the Manual, and Fragments. Vol. 1. Cambridge (Mass) – London: William Heinemann Ltd., 1979.

Oldfather, W. A. 1995 – William Abbott Oldfather. Epictetus. The Discourses as Reported by Arrian, the Manual and Fragments. [Loeb Classical Library]. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995.

Perez, A. 2009 – Antonio Aparicio Perez. Taxation in Times of the Principate. – Gerión, 2009, 27, núm. 1, 207–217.

Radt, S. 1990 – Stefan Radt. Zu Epiktets Diatriben. – Mnemosyne, 4th Ser., 43, 1990, 364–373.

Roskam, G. 2005 – Geert Roskam. On the Path to Virtue: The Stoic Doctrine of Moral Progress and Its Reception in (middle-) Platonism. Leuven: Leuven University Press, 2005.

Rudich, V. 2005 – Vasily Rudich. Political Dissidence Under Nero: The Price of Dissimulation. Routledge, 2005.

Schaff, P. 2006 – Phillip Schaff. ANF04. Fathers of the Third Century: Tertullian, Part Fourth; Minucius Felix; Commodian; Origen. CCEL, Parts First and Second, Christian Classics Ethereal Library, first published 1885, 2006.

Schmeller, T. 1987 – Thomas Schmeller. Paulus und die „Diatriben“: Eine vergleichende Stilinterpretation (Neutestamentliche Abhandlungen), 1987.

Stadter, P. 1980 – Philip Stadter. Arrian of Nicomedia. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1980.

Stanhope, G. 1721 – George Stanhope. Epictetus His Morals, with Simplicius His Comment. W. B., 1721. Updated by Richard H. Lewis.

Stellwag, H. 1933 – Helena Stellwag. Epictetus. Het eerste boek der Diatriben. Inleiding, vertaling en commentaar. H. J. Paris, 1933.

Wilson, N. 2013 – Nigel Wilson. Encyclopedia of Ancient Greece. Routledge, 2013.

Wirth, T. 1967 – Theo Wirth. Arrians Erinnerungen an Epiktet. – Museum Helveticum, Vol. 24, 1967, № 4, 197–216. Електронна версия: < www.jstor.org/stable/24813514 > . Accessed 29 July 2020.

Xenakis, I. 1969 – Iason Xenakis. Epictetus. Philosopher-Therapist. The Hague, 1969.

Zarella, P. 1966 – Pietro Zarella. La concezione del “discepolo” in Epitteto. – Aevum, 40, 1966, 211–229.

Войнов, М., Милев, А. 1990 – М. Войнов, А. Милев. Латинско-български речник. Четвърто стереотипно издание. София, 1990 [Воупнов, М., Milev, A. Latinsko-balgarski rechnik. Chetvarto stereotipno izdanie. Sofia, 1990].

Таронян, Г. А. 1997 – Г. А. Таронян. Беседы Эпиктета. Epicteti Diatribae. Античная классика. Научно-издательский центр „Ладомир“. Москва: РАН Институт всеобщей истории, 1997 [G. A. Taronyan. Besedi Epikteta. Epicteti Diatribae. Antichnaya klassika. Nauchno-izdatel'skiy tsentr “Ladimir”, Moskva: RAN, Institut vseobshtey istorii, 1997].